

עוד על תקיעת שופר בארץ־ישראל בראש־השנה ושבת

מאת

ליב מוסקוביץ

לאחרונה זיכנו פרופ' ע' פליישר בפיוט חדש לערבית של שבת וראש־השנה,¹ המתאר בפרוטרוט את אופן תקיעת השופר ביום זה בבית הוועד:² 'מלך חיזקם בלימוד / שיהא שופר קשור לעמוד... מלך רחש שלא יימשך ביד / אבל ינתן פה בו והוא מגייד...'³ על דברים אלה, שעל התוקע להיזהר שלא לנגוע בשופר בידיו, מעיר פליישר:

קרב לומר שהיא תוצאה של חשש מפני גזירת רבה המובאת לעניין זה בבבלי ר"ה כט ע"ב, 'שמא יטלנו [את השופר] בידו וילך אצל הבקי ללמוד, ויעבירו ד' אמות ברשות הרבים'. קשירת השופר לעמוד הבטיחה שהתוקע לא יעבירו ממקומו, והתקיעה כלי מגע יד הבטיחה 'שלא יטלנו בידו'. כידוע, גזירתו של רבה אינה בירושלמי, וכנראה לא היתה ידועה בארץ־ישראל הקדומה.⁴ אבל בתקופת הפייטן [לפי השערת פליישר, המאה העשירית⁵] כבר חששו סנהדרי ארץ־ישראל לגזירה וכבר דאגו לתקן את מנהגם על פיה. התופעה מעידה על השפעה עזה של ההלכה הבבלית על חכמי ארץ־ישראל בעת הזאת.⁶

והנה ברור, שבמאה העשירית, וככל הנראה גם לפני כן, כבר ניכרת השפעת ההלכה הבבלית בארץ־ישראל. ואף על פי שהיקפה של התופעה טרם נתברר כראוי וכל הנושא עדיין מחכה לבירור מקיף ומעמיק, נראה על כל פנים שאין בפיוט חדש זה כדי לתרום לפתרון שאלה חשובה זו. נכון אמנם, שגזירתו של רבה אינה בירושלמי,⁷ אולם אין זה ברור לחלוטין שלא היתה ידועה בארץ־ישראל הקדומה. הראבי"ה מעיד, כי 'בירושלמי סוף לולב הגזול [גרסין] שמא ילך אצל בקי ללמוד ברכה וכן בשופר ובמגילה'.⁸ דברים אלה אכן

* תודתי נתונה לפרופ' י' זוסמן, שהואיל לקרוא את המאמר ולהעיר עליו.

¹ ע' פליישר, 'פיוט על סדרי התקיעה בשופר בארץ־ישראל בראש־השנה ושבת', תרכ"ץ נד (תשמ"ה), עמ' 61–66 (להלן: פליישר).

² שם, עמ' 62–63, טורים 12–13, 18–19.

³ 'כנראה: קשור' (פליישר, עמ' 63).

⁴ חלק מן הספרות העוסקת בנידון צוין על־ידי פליישר, עמ' 61, הערה 1. עיין גם בספרות הרשומה להלן, הערות 9, 14; וכן: צ"א שטיינפלד, 'על התרועה בראש השנה', מלאת ב' (תשמ"ד), עמ' 126–128.

⁵ פליישר, עמ' 65.

⁶ שם, עמ' 64–65.

⁷ ושם יש להוסיף, שבדרך כלל אין אנו מוצאים גזירות מסוג 'גזירה שמא' בירושלמי; ראה: א' גולדברג, 'להתפתחות הסוגיא בתלמוד הבבלי', ספר היוכל לרבי חנוך אלבק, ירושלים תשכ"ג, עמ' 101–113.

⁸ מהר"א אפטוביצר, ב, דפוס צילום ירושלים תשכ"ד, סימן תקלו, עמ' 221–222. וכן שם, סימן תרפח (שם).

אינם בירושלמי שלנו, וכנראה אף מנוגדים לו,⁹ אלא שעדיין יש מקום לעיון כאשר למקורם: ייתכן שהם לקוחים ממקור ארץ-ישראלי שאינו ידוע לנו, החלוק על הירושלמי שלנו, אך אפשר (וגם יותר סביר) שהם נובעים מאינטרפולציה בירושלמי (שלנו) על פי הבבלי, שמקורו באותו 'ספר הירושלמי', המובא בכמה מקומות אצל הראב"ה.¹⁰ אולם גם אם נאמץ הסבר זה למקורו של הראב"ה, עדיין נשארת עצם שאלת 'בבליותה' של 'גזירת רבה' פתוחה. כבר ציין ש' ליברמן,¹¹ שדכר התוספתא¹² 'מתלמדין לתקוע בשבת, ואין מעכבין את הנשים ואת הקטנים מלתקוע בשבת' מתפרשים רק לפי שיטת הבבלי, שתקיעה בשבת אסורה משום גזירה,¹³ וייתכן שהוא הדין לגבי מקורות תנאיים אחרים.¹⁴ בהקשר זה מעניין לציין גם את המובא ב'שכל טוב':¹⁵ 'ואם חל יו"ט הראשון של ר"ה בשבת אין תוקעין. דא"ר זירא גזירה הוא דגזרו אנשי כנסת הגדולה (!) על השופר ועל הלולב ועל המגילה שלא לנהוג בשבת שמא יוליכם אצל בקי ללמוד... ויעבירם ארבע אמות ברה"ה נמצא מחלל את השבת'. מסתבר אפוא, שהמחלוקת בהסבר טעמו של איסור תקיעת שופר בשבת אינה ביסודה ובעיקרה מחילוקי ארץ-ישראל ובכל המובחקים, ומכאן שאפילו אם נפרש את החומרות בפיוט על רקע גזירת רבה (או גזירה דומה), אין בכך משום ראייה להנחה, שהפיוט מעיד דווקא על חדירת ההלכה הבבלי לארץ-ישראל (וכאמור, בתקופה מאוחרת זו — אם אכן נתחבר הפיוט אז — אין אנו זקוקים לכך).

אלא שלאמיתו של דבר, עצם הניסיון לפרש את איסור הנגיעה בשופר המתואר בפיוט לאור גזירת רבה מוקשה הוא. גזירת רבה נועדה למנוע הכבדת שופר ד' אמות ברשות הרבים, אך רב המרחק בין חשש זה לחומרה המפליגה המתוארת בפיוט, שאסור אף לנגוע בשופר, איסור שלא מצאנוהו בשום מקום במסורת הפסיקה ה'בבלי', הנשענת על גזירת רבה כהסבר לאיסור תקיעה בשבת. דומה, שאם יש מקום להשערות כאשר למקור הלכת הפיוט, סביר יותר לפרשה דווקא לאור ההלכה הארץ-ישראלית בעניין 'מוקצה'. כבר העירו חכמים וחוקרים, שמכמה מקומות בירושלמי,¹⁶ וכן מספר 'החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ-

עמ' 393): 'ובירושלמי בסוף פירקין גרסינן אסוריהו במדינה, שמא ילך אצל בקי ללמוד ברכה ויוציאו לרשות הרבים ואף בשופר כן ואף במגילה כן'.

⁹ ראה הערות אפטוביצר לדברי הראב"ה הנ"ל, והשווה: ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה, עמ' 278.

¹⁰ ראה על כך: א' אפטוביצר, מבוא לספר ראב"ה, ירושלים תפר"ח, עמ' 286–287, ובנסמן שם: א"א אורבך, בעלי התוספות⁴, ירושלים תש"ס, עמ' 714, ובנסמן שם. ואמנם בעיית הציטוטים מירושלמי שאינו לפנינו בכלל ובעיית 'ספר הירושלמי' של הראב"ה בפרט עדיין מצפות לבירור מקיף; השווה: י' זוסמן, 'מסורת-לימוד ומסורת-נוסח של התלמוד הירושלמי', מחקרים בספרות התלמודית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 41, הערה 128.

¹¹ תוספתא כפשוטה, ה, ניראק תשכ"ב, עמ' 1061–1062.

¹² ר"ה ב, טז (מהד' ליברמן, עמ' 320).

¹³ ואף על פי שאין הכרח לפרש שמדובר בתוספתא בגזירת רבה דווקא, דומה שלענייננו אין זה משנה הרבה באיזו גזירה מדובר. השווה דברי היינמן שצינו בהערה הבאה.

¹⁴ ראה: י' היינמן, 'לבירור פשוטן של משניות אחדות', בראילן ג (תשכ"ה), עמ' 17–21 (=עיוני תפילה, ירושלים תשמ"א, עמ' 85–89).

¹⁵ מהד' ש' באבער, א, ברלין תר"ס, עמ' 67; צוין ע"י ליברמן (לעיל, הערה 9).

¹⁶ ראה: י' מיללער, חלוק מנהגים בין בני בבל לבני ארץ ישראל. ווען תרל"ח, עמ' 31; ר"י ענגיל, גליוני הש"ס, א, וינה תרפ"ד, דף קנט ע"א (ליר' שבת א, ט [ד ע"ב]). ש' ליברמן (לעיל, הערה 9), עמ' 93–94, שצינו לרוב החומר (ועיין גם: ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג, ניראק תשכ"ב, עמ' 459), והוסף: ירו' שבת ח, ד (יא ע"ב): 'מגופת חבית וחרסיה מותר לטלטל בתוך הבית השליכן לאשפה אסור ליגע בה' (ואילו במקבילה בתוספתא שבת יד, ב [מהד' ליברמן, עמ' 65]: 'זרקה לאשפה, היא ושכריה אין ניטלין בשבת').

ישראל¹⁷ משתמע, שמוקצה אסור לא רק בטלטול (כלומר בהזזה) אלא גם בנגיעה, וייתכן, שהואיל ובדרך כלל אסור לתקוע בשופר בשבת,¹⁸ נחשב השופר כמוקצה,¹⁹ ואסור (לפי ההלכה הארץ-ישראלית) אפילו לנגוע בו. אכן גם השערה זו בעייתית במקצה, שכן לא מצאנו במקומות אחרים שחפץ ייחשב כמוקצה כשעיקר חשמישו מותר בשבת,²⁰ מה גם שבדרך כלל טלטול כלי שמלאכתו לאיסור הותר לפחות לצורך גופו²¹ (במקרה דנן, לצורך תקיעה), מה שאין כן לפי הפיוט שלנו.²² על כל פנים, יהא פשר הלכת הפיוט הפרובלמטית אשר יהא, דומה שמפיוט זה אין להסיק מסקנות כלשהן בנוגע לבעיית תולדות ההלכה הכבלית בארץ-ישראל, ועל כגון זה אין לנו לומר אלא שכל אילין מיליין לא מסייען ולא תברן.²³

ויר' ביצה ה, א (סב ע"ב): 'תני חבית של טבל שנתרועעה מביא כלי אחר ונותן תחתיה. נתמלא אסור לטלטלו', שמוכא באור זורע, ב, סימן שסה, דף עז ע"ב: 'אסור ליגע בו' (והשווה: ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ג, עמ' 49). אבל בבבלי לא נזכר איסור נגיעה במוקצה (אך ראה: משנה שבת כ, ה, ועיין במפרשים שם, והשווה: א' גולדברג, פירוש למשנה מסכת שבת, ירושלים תשל"ו, עמ' 392). ואמנם כתבו הראשונים (בין היתר על סמך סוגיית הבבלי שבת קמא ע"א), שמותר לנגוע במוקצה בשבת אם אינו מטלטלו. ראה למשל: אור זרוע, ב, סימן לג, דף ח ע"ג; מגיד משנה ומגדול עז לרמב"ם, הלכות שבת כה, כג; הגהת הרמ"א לשלחן ערוך, אורח חיים, סימן שח, סעיף ג; ליברמן, תוספתא כפשוטה, שם, ועמ' 51; ועוד.¹⁷ חילוף לא: 'א"מ טוענים כספים בשבת בכל מקום, ובני א"י <אומרים> אפילו ליגע בהם אסור'. ראה: מיללער, שם; ב"מ לרין, ארצות חלוק מנהגים בין בני ארץ ישראל ובין בני בבל, ירושלים תש"ב, עמ' 65; מ' מרגליות, החילוקים שבין אנשי מזרח ובני ארץ-ישראל, ירושלים תרצ"ח, עמ' 85, 149–150.¹⁸ ואף על פי שבבית הוועד מותר לתקוע בשבת, מן הירושלמי נובע שגם שם לא הותרה התקיעה בשבת אלא פעם אחת בלבד, אבל אחר כך אסור לתקוע, ראה: יר' ר"ה ד, י (נט ע"ד): 'יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת לא כמי שאין ביום כדי לתקוע', עיין שם במפרשים. אלא שכל הסוגייה שם משובשת, ולא כאן המקום להאריך בזה.

¹⁹ ראה: תוספתא שבת יג, טז (מהד' ליברמן, עמ' 62); יר' שבת ו, א (ז ע"ד) (= יר' ביצה א, יב [סא ע"א]); תוספתא סוכה ד, יב (מהד' ליברמן, עמ' 275); יר' שבת יז, א (טז ע"א); בבלי שבת לה ע"ב — לו ע"א, וכפירוש התוספות, שם, לה ע"ב, ד"ה 'והתניא', ושם, לו ע"א, ד"ה 'הא ר' יהודה', ועוד, ששופר בשבת נחשב כלי שמלאכתו לאיסור (ראה: משנה שבת יז, ב, וסוגיות שני התלמודים למשנה זו).²⁰ אולם ייתכן שאנאלוגיה חלקית למוקצה שלנו קיימת במקרה של סכין מילה, שנידון על-ידי האחרונים; ראה: שלחן ערוך, אורח חיים, סימן שי, סעיף ג, בנושאי כלים, והשווה: שם, סימן תקצו, בהגהת הרמ"א, ובנושאי כלים.

²¹ כפי ששמע ממשנה שבת יז, ב, ועיין בסוגיות שני התלמודים למשנה זו; וראה הערה הבאה.
²² אם כי גם כאן אפשר לטעון, שלא הותר טלטול מוקצה לצורך גופו אלא כשאין דרך אחרת להשתמש במוקצה, כגון בדוגמאות שבמשנת שבת הנ"ל (קורנס לפצע בו וכו', כלים שאי-אפשר להשתמש בהם מבלי לטלטלם), מה שאין כן בשופר, שניתן לתקוע בו בלי טלטול, וכגון שהשופר קשור לעמוד וכמתואר בפיוט שלנו.

²³ יר' תענית ב, יג (סו ע"א) = מגילה א, ו (ע ע"ג).